

Tilburg University

De kern van de economie

van Damme, E.E.C.

Published in:
Economisch Statistische Berichten

Publication date:
1999

Document Version
Peer reviewed version

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
van Damme, E. E. C. (1999). De kern van de economie. *Economisch Statistische Berichten*, 84(4236), 977-979.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

DE KERN VAN DE ECONOMIE

“De kern van de economie is eenvoudig. Sinds de zondeval in het Paradijs of wellicht al eerder tijdens de oerknal is met de eindigheid van het menselijk leven, de schaarste aan tijd geboren. En met de fundamentele schaarste aan tijd als natuurverschijnsel zijn alle middelen beperkt ten opzichte van de behoefte aan goederen. De goederen voorzien in behoeften en dragen daardoor bij tot de behoeftebevrediging. Het niveau van behoeftebevrediging bepaalt de welvaart van de burgers. De welvaart is subjectief vanwege de afhankelijkheid van het individuele oordeel en formeel, omdat alles tot de welvaart behoort wat er geacht wordt toe te behoren. Zo bevinden wij ons allen van de wieg tot het graf in ons economisch leven in het spanningsveld van objectieve schaarste en subjectieve welvaart”.¹

Deze boodschap, dat economie overal is waar keuzes gemaakt worden, dat het welvaartsbegrip breed is, dat de econoom zich niet uitlaat over de aard van de behoeften, dat het doel van de economische wetenschap het verklaren van verschijnselen is die met schaarste te maken hebben, en dat daarbij gebruik gemaakt wordt van, elkaar aanvullende, inductieve en deductieve methoden, wordt door Arnold Heertje (en zijn medewerkers) sinds 1962 aan middelbare scholieren uitgedragen.

De eerste druk van “De Kern van de Economie” behandelde het thema in 14 hoofdstukken en 135 bladzijden voor HBS-scholieren, in een opzet die grotendeels gehandhaafd bleef tot en met de vierde druk in 1967. Met de invoering van de Mammoetwet werd het materiaal gesplitst in twee delen, waarbij het tweede deel formele, modelmatige verdieping bood. Deel 1 beleefde 5 drukken tussen 1970 en 1983, terwijl van deel 2 de eerste druk in 1969 verscheen en de zesde in 1984. Na een decennium van stilte verscheen in 1993 een nieuwe “kern”, met Walter Kanning als co-auteur. Van deze versie, waarin beide delen weer geïntegreerd waren, verscheen een tweede druk in 1996, die bijna 600 bladzijden bevatte. Invoering van het studiehuis noopte tot een nieuwe herziening. Voor de VWO-student die nu economie als totaalvak kiest, biedt “De Kern” twee stuurboeken (werkboeken) en twee kernboeken (leerboeken), die ongeveer dezelfde stof in samen 750 bladzijden behandelen, terwijl een CD-rom en

¹A. Heertje “Mien, je kunt toch nieuwe bakken; Einstein en de economische wetenschap”. Afscheidscollege, Faculteit Rechtsgeleerdheid, UVA, 26-11-1999. (Voetnoten, o.a. verwijzend naar Hennisman, weggelaten).

een internetsite (www.kerneconomie.nl) ondersteunende informatie bieden. Op deze site zijn verschillende links (CBS, CPB, overheid) te vinden, er bestaat de mogelijkheid vragen te stellen en discussiegroepen te starten; er lijkt op dit moment echter nog niet veel activiteit te zijn.

De kern-methode mag met recht succesvol genoemd worden. Niet alleen houdt deze methode het voor het hoger middelbaar onderwijs reeds zo'n 40 jaar vol, de complementaire serie "Elementaire Economie" voor het Havo beleefde 13 herdrukken sinds 1966 en is nu, bij de invoering van het studiehuis, in de kern geïntegreerd. (Er zijn stuurboeken en kernboeken op twee niveau's, op de CD-rom kan men kiezen voor Havo of VWO-niveau). Bewerkingen van "De Kern" en/of "Essentiële Economie" verschenen voor de Vlaamse markt (5 drukken), voor de Waalse (3), de Franse (3), de Engelse (2), de Italiaanse (2) en de Duitse (5). Afgaande op het voorwoord van de 7e druk meen ik bovendien te mogen concluderen dat andere Nederlandse auteurs bewerkingen van de kern onder eigen naam op de Nederlandse markt introduceren.

Natuurlijk moet een bespreking van een verzameling boeken ter grootte van 2 dozen van 50x30x20 cm zich tot de hoofdlijnen beperken. Ik zal hier daarom niet nader ingaan op onvolkomenheden in eerdere drukken, zoals de opmerking dat experimenten in de economie niet mogelijk zijn, of de enigszins nauwe opvatting over het object van de economie (zijn problemen van vriendschap en liefde niet ook economisch?, vormen juridische en sociale organisatie, en de stand van de techniek voor de econoom data of zijn ze zelf onderwerp van analyse?), noch op de summiere uitleg die van sommige kernbegrippen als (Ricardiaanse) comparatieve voordelen gegeven wordt. Ik wijs slechts in het voorbijgaan op de ernstige fout in het Hotelling strand spel (productdifferentiatie) dat men op de CD-rom kan spelen. Zoals bekend gaat het bij dat spel om ijsjesverkopers die zoveel mogelijk winst willen maken. De CD-rom roept echter diegene die de meeste ijsjes verkoopt tot winnaar uit en transformeert de economische situatie dus in een "zero-sum game". In de praktijk gaat het er echter niet om de ander te verslaan, het gaat om de eigen winst, en de twee spelen kunnen heel verschillende evenwichten hebben. Zoals gezegd, dit zijn echter details en bij elke druk is wel zoiets te kniezen. Het gaat om de hoofdzaken.

Waar gaat het dan om? Ik denk dat het erom gaat te laten zien dat economie een prachtig vak is, dat een heleboel inzichten levert die de leerling in staat stelt een groot deel van de werkelijkheid om hem

heen beter te begrijpen. Het gaat erom die inzichten, de economische zienswijze, de kennis en het begrip, en daarmee het enthousiasme voor het vak, over te dragen. Op deze wijze spreekt A. Heertje ons toe op de CD-rom en ik ben het daar helemaal mee eens. Natuurlijk zijn er randvoorwaarden waar rekening mee gehouden moet worden. Ten eerste is daar het (begrensde) bevattingsvermogen van de middelbare scholier. “Het gecompliceerde is dus uiteindelijk alleen de moeite waard als het in eenvoudige en heldere bewoordingen kan worden voorgedragen” (Kern, achterpagina, 6e en 7e druk). Ten tweede zijn er de exameneisen: het materiaal moet goed voorbereiden op het examen. Bij de beoordeling hoe goed aan dit laatste voldaan is speelt overigens een endogeniteitsprobleem: de formele exameneisen werden in sterke mate door het materiaal in “De Kern” beïnvloed.

Wat opvalt bij beschouwing van alle uitgaven van “De Kern” is de continuïteit in het materiaal dat behandeld wordt: de volgorde en presentatie mag veranderen, maar de kern blijft ongewijzigd. De eerste druk begint met een inleidend hoofdstuk waarin doel, methode en data van de economie worden besproken. Daarop volgen twee hoofdstukken macroeconomie, één beschrijvend (nationale rekeningen) en één meer theoretisch (Keynesiaanse theorie). Daarna worden in drie hoofdstukken geld, geldschepping en het bankwezen behandeld. Vervolgens komen vier hoofdstukken microeconomie, waarin de standaard consumenten- en producententheorie en marktvormen (volkomen mededinging, monopolie en oligopolie) aan de orde komen. Na een beschrijvend hoofdstuk over de prijsvorming van arbeid en kapitaal (met nadruk op bilateraal monopolie bij loonvorming) en een uitstekend hoofdstuk over “Keynes en de klassieken” volgen tot slot weer twee meer beschrijvende hoofdstukken, één over conjunctuur en groei, het laatste over internationale economische betrekkingen. Een van de laatste opdrachten in 1962 is het Statistische Zakboekje van het CBS te kopen en daarin wat data op te zoeken.

In de kernboeken voor de bovenbouw van het VWO uit 1998 krijgt de beschrijving relatief meer aandacht en de abstracte theorie relatief wat minder. Deel 1 is hoofdzakelijk beschrijvend, terwijl deel 2 de theoretische verdieping brengt. Er is nu, vanzelfsprekend, meer aandacht voor de overheid, voor Europa, voor het milieu en voor het feit dat ook vrouwen in de economie te vinden zijn. Deel 1 bevat twee inleidende hoofdstukken, één beschrijvend en één met de basisconcepten. Daarna volgen hoofdstukken over de consument, de onderneming, de arbeidsmarkt, twee hoofdstukken over geld en banken, één over de overheid, één over groei en milieu, twee over internationale economie, en een

afsluitend hoofdstuk over economische orde en economische politiek. In deel 2 volgen drie macro-economische hoofdstukken (nationale rekeningen, Keynes en de klassieken, het Keynesiaanse model) en twee micro-economische (consumenten- en producentengedrag en marktvormen). In dit deel is enige aandacht voor “moderne” theoretische concepten (Coase Theorema, speltheorie, averechtse selectie, opportunistisch gedrag, prijsdiscriminatie, monetarisme), maar eigenlijk toch slechts marginaal: al het oude werd behouden. Een van de laatste opdrachten vraagt op de site van het CBS op zoek te gaan naar elasticiteiten.

Tussen begin- en eindpunt is een interessante cyclus waar te nemen. Rond de jaren 70 wordt het materiaal formeler en wiskundiger, vooral in deel 2. Later verdwijnt dat weer en komt de maatschappelijke inspiratie duidelijker in beeld. De oorzaak ligt in de veranderende VWO-exameneisen: vanaf het midden van de jaren '80 ligt de nadruk minder op modellen en meer op actualiteit, er komt meer nadruk op algemene vorming terwijl het formalisme ondergeschikt moet blijven. Met het “studiehuis” komt de nadruk meer op vaardigheden te liggen. Belangrijk verschil tussen begin en eind is dus ook de didactische methode: de moderne scholier leert al doende, terwijl de HBS-er meer consument van kennis was. De eerste druk bevatte zes korte vragen per hoofdstuk, nu zijn er twee stuurboeken die op elke bladzijde wel iets bevatten wat de moeite van het overdenken waard is. Vrijwel aan het begin lezen we nu “Van Katja Schuurman wordt gezegd dat zij elke dag een zonnebankje neemt. Is dat productie of consumptie?” Het tweede stuurboek besluit met “Privatisering van staatsmonopolies is zinloos, als niet tegelijkertijd concurrentie mogelijk wordt gemaakt”. Ik vrees dat het materiaal in de kernboeken de student niet veel verder helpt bij het beoordelen van deze laatste opmerking en dat er meer opgaven zijn waarvoor dat geldt. In dat opzicht schieten de kernboeken tekort. Aan de andere kant maken de stuurboeken duidelijk dat economie fascinerend is. Het vak is voor scholieren zeker leuker geworden.

De keerzijde kan zijn dat het vak ook frustrerender geworden is: “Er zijn wel veel belangrijke problemen, maar wat draagt het vak economie nou bij aan het oplossen ervan?” Het is een frustratie die we allen wel eens voelen, maar het besef dat we blij mogen zijn een bescheiden bijdrage te mogen leveren houdt ons wetenschappers dan op de been. In de oudere drukken van “De Kern” werd die bescheidenheid benadrukt, maar dit aspect lijkt nu wat op de achtergrond geraakt. De leerling kan blijven zitten met de vraag: “wat heb ik nou echt geleerd?” In de drukken van 1992 en 1996 werd de

leerling via samenvattende conclusies geholpen deze vraag te beantwoorden. Dit leidde tot conclusies als “het bestrijden van de werkloosheid vergt een uitgebreid instrumentarium” (2e, 1996, p. 159), “het economisch leven is volop in beweging als gevolg van een breed patroon van oorzaken” (2e, 1996, p. 162), “de monetaristen bekijken het economische proces vooral door een monetaire bril” (2e, 1996, p. 185), “oligopolie is tegelijk de boeiendste en lastigste marktvorm; het blijft speculeren over de acties en reacties” (2e, 1996, p. 353) en “prijsdiscriminatie is een leuke toepassing van de marginale redenering” (2e, 1996, p. 356). Het is goed dat deze deelconclusies in de meest recente druk weer verdwenen zijn.

Het reeds geroemde hoofdstuk “Keynes en de klassieken” besluit met de belangrijke conclusie “De tegenstelling tussen Keynes en de Klassieken is geen kwestie van goed en fout, maar van wel of niet actueel” (1e, 1962, p. 112). In 1962 was de Keynesiaanse theorie zeker actueel, maar in de 38 jaar die sindsdien verstreken zijn gold dat steeds minder. Toch neemt de theorie in de meest recente druk nog steeds een even prominente plaats in als voorheen. Ik wil hier niet pleiten voor het volledig elimineren van de Keynesiaanse theorie, maar wel voor het herstellen van de balans en meer aandacht voor de klassieke theorie, temeer daar die tegelijkertijd moderner is. Keerzijde van de continuïteit is het gebrek aan dynamiek: het behandelde materiaal loopt achter de feiten aan; zo krijgt bijvoorbeeld de EU nog steeds niet de aandacht die zij verdient. De oorzaak moet wellicht bij de exameneisen gezocht worden die sinds het midden van de jaren ‘80 niet wezenlijk veranderd zijn². Gerelateerd aan het bovenstaande is een tweede “bias”. Heertje schrijft (voorwoord, 4e druk) dat hij poogt strikt neutraal te zijn en impliciete waarderingsoordelen te elimineren, hij slaagt daar echter niet altijd in, de aanbodeconomie krijgt minder nadruk dan gewenst is en ook bij het bespreken van de werkloosheid blijven aanbodsfactoren buiten beeld.

Het opnemen van het Keynesiaanse model lijkt vooral te gebeuren om aan het examenprogramma te voldoen en eenvoudige rekenopgaven te kunnen formuleren. De nadruk moet echter op het begrip liggen, zoals Heertje zelf ook stelt. Zoals de informele beschrijving in “Keynes en de klassieken” duidelijk maakt heeft het verschil van inzicht tussen de scholen vooral te maken met de rol van verwachtingen. Dit begrip zit echter niet in de simpele formele modellen die de scholieren

²Zie Ministerie OCW “Regeling examenprogramma’s profielen VWO/Havo; Economische vakken”, mei 1998, voor een beschrijving van de programma’s. Ik denk dat de eisen niet overal up-to-date zijn.

voorgeschoteld krijgen en het is dus zeer de vraag of die modellen hen meer inzicht bieden. Zo blijft ook het begrip “effectieve vraag” en het verschil tussen “oppotten” en “actieve kassen” vaag en het geheel zal leerlingen eerder verwarren dan dat het verhelderend werkt. Zolang de economische wetenschap zelf de microfunderingen nog niet beter onder controle heeft is het wellicht beter het geheel niet op de middelbare school te behandelen, hoe interessant en relevant het probleemveld ook is.

De discussie over geld is des te meer verwarrend omdat in “De Kern” zo weinig aandacht aan de vermogens- en aandelenmarkt geschonken wordt. De leerling van vandaag belegt wellicht in het RG Young Dynamic Fund of in de vergelijkbare fondsen, misschien zelfs in opties of andere derivaten en hij vraagt zich af of nu al dan niet geld geschapen is als hij zijn aandelen of opties verkoopt en wat de consequenties daarvan zijn. Het materiaal laat hem in verwarring achter, verwarring die onnodig is. Vermoedelijk is zo’n scholier zeer geïnteresseerd in de rol van de consument als belegger, maar deze blijft sterk onderbelicht. Curieus genoeg komt slechts een deelaspect van persoonlijk vermogensbeheer (hypotheeken) aan de orde en dan nog in het vak “management en organisatie”.

Als gevolg van de splitsing tussen Economie I (algemene economie) en Economie II (bedrijfseconomie) die ten tijde van de mammoetwet werd ingevoerd, krijgt de bedrijfseconomie in “De Kern” slechts zeer geringe aandacht: het boek is alleen voor het eerste vak bedoeld. Helaas blijft deze scheiding in het Studiehuis gehandhaafd, waarbij bedrijfseconomie voornamelijk bij Management & Organisatie wordt ondergebracht. Daar komen vooral accounting en interne organisatie aan de orde, de relatie van het bedrijf met de markten waarop het actief is blijft onderbelicht evenals de relatie bedrijf/vermogensmarkt/consument. De sterke scheiding tussen Economie en Management valt zeer te betreuren. Daar beide vakken (overeenkomstig de exameneisen) zich tot hun kern beperken valt het interessante randgebied, dat juist in de krant veel aandacht krijgt, in beide buiten de boot. Zo krijgt de scholier economie weinig of niets over persoonlijke vermogensplanning te horen en wordt hij ook niet geconfronteerd met moderne economische financieringstheorieën die, in vereenvoudigde vorm, wel degelijk te doceren zijn.

“De Kern” verdeelt de economie in micro-economie, macro-economie en meso-economie, waarbij over dit laatste vak wordt opgemerkt “Ze is een noodzakelijke aanvulling op het bestuderen van micro- en macroeconomische verschijnselen, omdat anders de beschrijving van het economisch proces

onvolledig zou blijven” (1998, p. 45). Helaas is “De Kern” juist op dit punt onvolledig: de leerling krijgt geen indruk van de sectorindeling van de Nederlandse economie, van marktaandelen van bedrijven, van de problemen verbonden aan het afbakenen van de relevante markt, van de relatie tussen marktstructuur en productiviteit, van de mogelijke efficiencywinsten bij fusies, etc. Ik merk overigens op dat ook hier wellicht de beschuldigende vinger naar het examenprogramma uitgaat: meso-economie werd bij de herziening in het midden van de jaren ‘80 ingevoerd, maar nauwelijks ingevuld.

Sinds 1962 heeft het gedeelte micro-economie de minste wijzigingen ondergaan. Opvallend is de relatief abstracte presentatie van dit materiaal. Waar in de overige hoofdstukken de discussie verlevendigd wordt met concreet datamateriaal van CBS, DNB, etc., blijft in dit gedeelte de discussie theoretisch. Zo wordt wel het begrip prijselasticiteit geïntroduceerd, maar wordt nergens een voorbeeld van een concrete elasticiteit genoemd. Kruiselasticiteiten worden vermeld, maar of bier en sigaretten nu substituten of complementen zijn blijft in het midden. Analooeg blijven kostenfuncties abstract. Voor mijn gevoel blijft in dit stuk de afstand tussen economische theorie en ervaringswereld van de scholier te groot en wordt de leerling dus tekort gedaan.

Toch zijn er ook op dit gebied natuurlijk voldoende mogelijkheden om de theorie tot leven te wekken. Zo zou bijvoorbeeld, binnen de bestaande opzet, al veel te winnen zijn door in de beschrijvende hoofdstukken meer terug te koppelen naar de micro-economische theorie. Zo wordt in “Elementaire Economie” (12e, 1992, p. 274) een krantenartikel opgenomen dat naar IOO-onderzoek verwijst, met als conclusie “de accijnsverhoging op benzine zal het autogebruik nauwelijks afremmen, ... maar een duurder bus- of treintarief zal veel sneller leiden tot een kleiner passagiersaanbod”. In hetzelfde boek (op blz. 389) het bericht dat na de verhoging van de benzine-accijns op 1 juli 1991 de omzet van pompstationhouders rond Maastricht met 30% terug gelopen is. Zijn deze cijfers consistent? vraagt de nieuwsgierige leerling zich af. Op blz. 338 van dat boek een artikel over doordraaien van schol op de visveiling, waarbij men zich de vraag stelt naar het welvaartsverlies. Tenslotte (in de dertiende druk, 1996, p. 362) het mooie voorbeeld dat in de EU de wijnconsumptie jaarlijks afneemt maar dat het aanbod toeneemt en dat de EU daarom tot sanering van de sector, via gefinancierde braaklegging, zal moeten besluiten. In geen van de gevallen wordt een link tussen de krantenberichten en de formele theorie gelegd.

Toen ik in 1972 op een kleine school naar 4 VWO ging bood mijn exacte pakket weinig mogelijkheden om economie op te nemen. Het vak was nieuw, de docent saai en ik risico-avers, de keuze voor biologie was snel gemaakt. Gelukkig verscheen later “Economie voor jou” in NRC, dat samen met Samuelson’s “Handboek Economie” voor een redelijk fundament zorgde. Mijn kinderen staan binnenkort voor een vergelijkbare keuze. De scholen zijn groter, de pakketten breder, mijn kinderen minder risico-avers, de leraren vlotter en het lesmateriaal uitdagend. Ik zou het toejuichen als ze economie zouden kiezen en zou geen bezwaar maken tegen het gebruik van “De Kern” op hun school, zeker niet nu recent een drastische prijsverlaging werd aangekondigd. Ik hoop, en verwacht, wel dat tegen die tijd een nieuwe druk van de kernboeken verschenen is, die de stuurboeken beter ondersteund, onder andere door moderne macro theorie op te nemen, door meer aandacht te besteden aan bedrijfseconomie en markt- (en sector) analyse, en door de microtheorie beter empirisch te onderbouwen. Ondertussen heb ik “Economie voor jou” als voor ze gebookmarkd en hoop ik dat deze recentie ook diegenen die voor het examenprogramma verantwoordelijk zijn onder ogen komt.

Eric van Damme